

พุทธวิธีการสอน

ความหมาย

พุทธวิธีการสอน (Buddha's Teaching Methods) หมายถึง วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สอนพุทธบริษัท คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือ บุคคลทั่วไปทั้งเทวดาและมนุษย์

ความเป็นมา

พระพุทธเจ้าทรงมีพระนามเดิมว่า “สิทธัตถะ” หมายถึง ผู้ที่สำเร็จความมุ่งหมายแล้ว หรือผู้ปรารถนาสิ่งใด ย่อมได้สิ่งนั้น ทรงเป็นพระราชโอรสของ “พระเจ้าสุทโธทนะ” กษัตริย์ผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ และ “พระนางสิริมหามายา” พระราชธิดาของกษัตริย์ราชสกุลโกถียวงศ์แห่งกรุงเทวทหะ แคว้นโกถียะ ประสูติที่ใต้ต้นสาละ ณ สวนลุมพินีวัน เมื่อวันศุกร์ ขึ้นสิบห้าค่ำ เดือนวิสาขะ ปีจอ 80 ปี ก่อนพุทธศักราช (ปัจจุบันสวนลุมพินีวันอยู่ในประเทศเนปาล) หลังจากเจ้าชายสิทธัตถะประสูติแล้ว 7 วัน พระนางสิริมหามายาเสด็จสวรรคาลัย เจ้าชายสิทธัตถะจึงอยู่ในความดูแลของพระนางประชาบดีโคตมี ซึ่งเป็นพระกนิษฐาของพระนางสิริมหามายา พราหมณ์ทั้ง 8 ได้ทำนายว่า เจ้าชายสิทธัตถะมีลักษณะเป็นมหาบุรุษ คือ หากดำรงตนในฆราวาสจะได้เป็นจักรพรรดิ ถ้าออกบวชจะได้เป็นศาสดาเอกของโลก แต่โกณฑัญญะพราหมณ์ผู้อายุน้อยที่สุดในจำนวนนั้น ยืนยันหนักแน่นว่า พระราชกุมารสิทธัตถะจะเสด็จออกบวช และจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ชีวิตในวัยเด็ก เจ้าชายสิทธัตถะทรงศึกษา

เล่าเรียน จากอาจารย์ที่มีชื่อเสียง คือ อาจารย์วิศวามิตร วิชาที่ทรงศึกษา คือ ศิลปศาสตร์ 18 ประการ อันเป็นสิ่งจำเป็นที่ผู้จะเป็นกษัตริย์ จะต้องศึกษา ศิลปศาสตร์ 18 ประการ คือ

1. ยุทธศาสตร์ วิชาฉกรรพ
2. รัฐศาสตร์ วิชาการปกครอง
3. นิติศาสตร์ วิชากฎหมายและจารีตประเพณีต่าง ๆ
4. พาณิชยศาสตร์ วิชาการค้า
5. อักษรศาสตร์ วิชาวรรณคดี
6. นิรุกติศาสตร์ วิชาภาษาทั้งของคน และของชนชาติ ที่เกี่ยวข้องกัน
7. คณิตศาสตร์ วิชาคำนวณ
8. โขதியศาสตร์ วิชาดูดวงดาว
9. ภูมิศาสตร์ วิชาดูพื้นที่ และรู้จักแผนที่ของประเทศต่าง ๆ
10. โหราศาสตร์ วิชาโหราจักรพยากรณ์ เหตุการณ์ต่าง ๆ
11. เวชศาสตร์ วิชาแพทย์
12. เหตุศาสตร์ วิชาว่าด้วยเหตุผล หรือ ตรรกวิทยา
13. สัตวศาสตร์ วิชาดูลักษณะสัตว์ และรู้เสียง สัตว์ว่าดี หรือร้าย
14. โยคศาสตร์ วิชาการช่าง การยนต์
15. ศาสนศาสตร์ วิชาศาสนา รู้ความเป็นมา และหลักศาสนาทุกศาสนา
16. มายาศาสตร์ วิชาอูบาย หรือดำริบพิชัยสงคราม

17. คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ วิชาอรรถศาสตร์ หรือนาฏยศาสตร์ และวิชาดนตรี หรือดุริยางคศาสตร์

18. นันทศาสตร์ วิชาการประพันธ์

เจ้าชายสิทธัตถะทรงศึกษาศิลปศาสตร์ 18 ประการนี้ จนมีความรู้แตกฉาน ยากที่จะหาใครเสมอเหมือนได้ กล่าวได้ว่า พระองค์ทรงมีความรู้ ในทางโลกเพียบพร้อมเป็นอย่างดี วันหนึ่งเจ้าชายสิทธัตถะทรงเบื่อหน่ายความสุขทางโลกและได้ทอดพระเนตร เห็น คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช พระองค์จึงทรงตัดสินใจเสด็จออกบรรพชาเพื่อค้นหาทางดับทุกข์ เพราะการเกิด แก่ เจ็บ ตาย นั้นไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ได้ พระองค์ได้ศึกษาเพิ่มเติมจากอาหารดาบส และอุทกดาบส แล้วทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา แต่ก็ไม่พบความจริงตามที่ต้องการ พระองค์จึงหันมาบำเพ็ญเพียรทางจิตด้วยพระองค์เองจนได้ตรัสรู้ความจริงของชีวิตอย่างชัดเจนว่า

1. ชีวิตของมนุษย์ คือสิ่งที่ประกอบรวมกันอยู่ในร่างกายของคนเรา สามารถแยกออกเป็น ส่วนๆ ได้ 5 ส่วน หรือ 5 ชั้น คือ (1) รูป ได้แก่ ส่วนที่ผสมกันของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ เช่น ผมหงอก กระดูก โลหิต (2) เวทนา ได้แก่ ระบบรับหรือรู้สึกสิ่งที่สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ (3) สัญญา ได้แก่ จำสิ่งที่ได้รับและรู้สึก (4) สังขาร ได้แก่ ระบบคิดปรุงแต่ง แยกแยะสิ่งที่รับรู้สึกและจำได้ (5) วิญญาณ ได้แก่ ระบบรูสิ่งนั้นๆ หลังจากแยกแยะแล้ว

2. ชีวิตของมนุษย์มีสิ่งที่จะต้องจำอยู่ในตัวของสังขารทั้งปวง 3 อย่าง ได้แก่ (1) อนิจจตา (อนิจจลักษณะ) อาการไม่เที่ยง อาการไม่คงที่ อาการ

ไม่ยั่งยืน อาการที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป อาการที่แสดงถึงความเป็นสิ่งไม่เที่ยงของชั้น (2) ทุกขตา (ทุกขลักษณะ) อาการเป็นทุกข์ อาการที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว อาการที่กดตัน อาการฝืนและขัดแย้งอยู่ในตัวเพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ อาการที่ไม่สมบูรณ์ มีความบกพร่องอยู่ในตัว อาการที่แสดงถึงความ เป็นทุกข์ของชั้น (3) อนัตตตา (อนัตตลักษณะ) อาการของสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน อาการที่ไม่มีตัวตน อาการที่แสดงถึงความไม่ใช่ใครไม่ใช่ของใครไม่อยู่ในอำนาจแท้จริงในตัวเลย อาการที่แสดงถึงไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเอง อาการที่แสดงถึงความไม่มีอำนาจแท้จริงในตัวเลย อาการที่แสดงถึงความด้อยสมรรถภาพโดยสิ้นเชิง ไม่มีอำนาจกำลังอะไร ต้องอาศัยพึ่งพิงสิ่งอื่นๆ มากมายจึงมีขึ้นได้

3. ชีวิตมนุษย์ต้องดำเนินไปตามกฎแห่งกรรม คือ กฎของเหตุและผล นั่นคือ “เหตุ” ที่ได้กระทำมาซึ่ง “ผล” ที่ต้องได้รับ “ผล” ที่ได้รับ อยู่ในขณะนี้แสดงถึง “เหตุ” ที่เคยกระทำไว้แต่ก่อน กล่าวคือ ใครทำดีย่อมได้ดี ใครทำชั่วย่อมได้ชั่ว เป็นกฎแห่งอิทัปปัจจยตา หมายถึง กฎแห่งกรรม ที่ระบุชัดเจนลงไปว่า “เมื่อมี สิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ จะเกิดขึ้น” เป็นกฎที่ตรงแนวยุติธรรมที่สุด ไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยงพ้น เรียกว่า พระเจ้าแห่งกรรม พระเจ้าแห่งวิบาก พระเจ้าแห่งกิเลส กล่าวคือ อาการ หรือปรากฏการณ์ทั้งหมดล้วนแต่มีเหตุมาประกอบกัน ทำให้เกิดปรากฏการณ์นั้น ที่จริง

แล้วไม่มีตัวไม่มีตนที่แท้จริง จึงเป็นสิ่งที่ไม่คงที่

4. ความทุกข์ของมนุษย์นั้นมีเหตุมาจาก ความโลภ ความโกรธ และความหลง เป้าหมายสูงสุดของมนุษย์ก็คือ การดับความโลภ ดับความโกรธ และดับความหลง ถ้ามนุษย์ดับได้ก็จะถึงซึ่ง ความสงบสุข ความเย็นใจ ความสบายใจ เรียกว่า นิพพาน

5. วิถีทางที่มนุษย์ควรนำไปปฏิบัติเพื่อถึงซึ่ง นิพพานได้ด้วยการละเว้นความชั่ว ทำแต่ความดี และหมั่นชำระจิตใจของตนให้สะอาดผ่องแผ้ว ตาม แนวปฏิบัติ 8 ประการที่เรียกว่า มรรค 8 หนทางถึงความดับทุกข์ เป็นทางเดินของใจ เป็นการเดินจากความทุกข์ไปสู่ความเป็นอิสระหลุดพ้นจากทุกข์ซึ่ง มนุษย์หลงยึดถือและประกอบขึ้นใส่ตนด้วยอำนาจของอวิชชา มรรคมืองค์แปด คือ ต้องพร้อมเป็นอันเดียวกันทั้งแปดอย่างดุจเชือกพันหูปดเกลียว ได้แก่ (1) สัมมาทิฏฐิ คือ ปัญญาเห็นชอบ หมายถึง การปฏิบัติอย่างเหมาะสมตามความเป็นจริง ด้วยปัญญา (2) สัมมาสังกัปปะ คือ ดำริชอบ หมายถึง ใช้สมองความคิดพิจารณาแต่ในทางกุศล หรือความดีงาม (3) สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ หมายถึง การพูดต้องสุภาพ พูดแต่ในสิ่งที่สร้างสรรค์ดีงาม (4) สัมมากัมมันตะ คือ การประพฤติดีงามทางกายหรือกิจกรรมทางกายทั้งปวง (5) สัมมาอาชีวะ คือ การทำมาหากินอย่างสุจริตชน ไม่คดโกง เอาเปรียบคนอื่น (6) สัมมาวายามะ คือ ความอุตสาหะพยายามประกอบความเพียรในการ กุศลกรรม (7) สัมมาสติ คือ การไม่ปล่อยให้เกิด

ความพลั้งเผลอจิตเลือนลอยตำรงอยู่ด้วยความรู้ตัว อยู่เป็นปกติ (8) สัมมาสมาธิ คือ การฝึกจิตให้ตั้งมั่น สงบ สว่าง จากกิเลสนิวรณ์อยู่เป็นปกติ

6. ทรงค้นพบความจริงอันประเสริฐของอริยะ ซึ่งคือบุคคลที่ห่างไกลจากกิเลส เรียกว่าอริยสัจ 4 ได้แก่ (1) ทุกข์ ได้แก่ ปัญหาทั้งหลายที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ บุคคลต้องกำหนดรู้ให้เท่าทันตามความเป็นจริงว่ามันคืออะไร ต้องยอมรับรู้กล้าสู้หน้าปัญหา กล้าเผชิญความจริง ต้องเข้าใจในสภาวะโลกว่า ทุกสิ่งไม่เที่ยง มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น ไม่ยึดติด (2) สมุทัย ได้แก่ เหตุเกิดแห่งทุกข์ หรือสาเหตุของปัญหา ตัวการสำคัญของทุกข์ คือ ตัณหาหรือเส้นเชือกแห่งความอยากซึ่งสัมพันธ์กับปัจจัยอื่นๆ (3) นิโรธ ได้แก่ ความดับทุกข์ เริ่มด้วยชีวิตที่อิสระ อยู่อย่างรู้เท่าทันโลกและชีวิต ดำเนินชีวิตด้วยการใช้ปัญญา (4) มรรค ได้แก่ กระบวนวิธีแห่งการแก้ปัญหานั้นได้แก่ มรรคมืองค์ 8 ประการ ดังกล่าวข้างต้น

เมื่อพระพุทธองค์ทรงค้นพบความจริงดังกล่าวแล้วพระองค์จึงเริ่มสอนมนุษย์ทุกคนชั้นตาม ลักษณะที่แตกต่างของแต่ละบุคคลตามลีลาการ สอนของเหตุและปัจจัย

หลักทั่วไปในการสอน

1. สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่าย หรือรู้เห็น เข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยากหรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ

2. สอนเนื้อเรื่องที้ง่าย ลุ่มลึก ยากลงไปตาม

ลำดับขั้น และความต่อเนื่องกันเป็นสายลงไปอย่าง
ที่เรียกว่า สอนเป็นอนุพัพพิกตา

3. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วย
ของจริง ให้ผู้เรียน ได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่
เรียกว่าประสบการณ์ตรง

4. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มี
จุด ไม่กววน ไม่ไขว่ไขว่ ไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่มี
อะไรเกี่ยวข้องในเนื้อหา

5. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ อย่าง
ที่เรียกว่า สนิทาน

6. สอนเท่าที่จำเป็นพอดี สำหรับให้เกิดความ
เข้าใจ ให้เกิดการเรียนรู้ ได้ผล ไม่ใช่สอนเอาเท่าที่
ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

7. สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียน
รู้ และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง อย่าง
พุทธพจน์ที่ว่า พระองค์ทรงมีพระเมตตา หวัง
ประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย จึงตรัสพระวาจาตาม
หลัก 6 ประการ คือ

1) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์
ไม่เป็นที่รัก ที่ชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส

2) คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์
ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส

3) คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่
รักที่ชอบใจของผู้อื่น - เลือกกาลตรัส

4) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์
ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส

5) คำพูดที่จริง ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ถึง
เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส

6) คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ เป็น
ที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - เลือกกาลตรัส

ลักษณะของพระพุทธเจ้าในเรื่องนี้ คือ ทรงเป็น
กาลวาที สัจวาที ภูตวาที อัถตวาที ธรรมวาทีและ
วินัยวาที

เกี่ยวกับตัวผู้เรียน

พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาการสอนตามความ
สามารถของบุคคลที่เรียนดังนี้

1. รู้คำนึงถึง และสอนให้เหมาะสมตามความ
แตกต่างระหว่างบุคคล

2. ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะกับบุคคล แม้
สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคล อาจใช้ต่างวิธี

3. นอกจากคำนึงถึงความแตกต่างระหว่าง
บุคคลแล้ว ผู้สอนยังจะต้องคำนึงถึงความพร้อม
ความสุกงอม ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ หรือญาณ
ที่บาลี เรียกว่า ปริปากะ ของผู้เรียนแต่ละบุคคล
เป็นรายๆ ไปด้วย

4. สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่ง
จะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจนแม่นยำและ
ได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระจูฬปันถก ผู้โง่เขลา
ด้วยการให้นำผ้าขาวไปลูบคลำ การสอนดำเนิน
ไปในรูปที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียน กับผู้สอนมีบทบาทร่วม
กัน ในการแสวงความจริง ให้มีการแสดงความคิด
เห็นโต้ตอบเสรี หลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการแห่ง
ปัญญา ซึ่งต้องการอิสรภาพในทางความคิด และ
โดยวิธีนี้เมื่อเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้สึก
ว่าได้มองเห็นความจริงด้วยตนเอง และมีความ

ชัดเจนมั่นใจ หลักนี้เป็นหลักที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นประจำ และมักมาในรูปการถามตอบ

5. เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจ พิเศษเป็นรายๆ ไปตามควรแก่กาลเทศะ และเหตุการณ์

6. ช่วยเหลือเอาใจใส่คนที่ด้อย ที่มีปัญหา

หลักการสอน

เกี่ยวกับตัวการสอน พระพุทธเจ้าทรงมีหลักในการสอนที่ทรงใช้สอนตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ดังนี้

1. ในการสอนนั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหาได้ พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีเริ่มต้นที่น่าสนใจมาก โดยปกติพระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมที่เดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบ หรือผู้มาเฝ้าด้วยเรื่องที่เขาู้เข้าใจดี หรือสนใจอยู่

2. สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลินไม่ให้ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกิดใจแก่ผู้เรียน ให้เขามีความภูมิใจในตัว

3. สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียดสีใครๆ สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ทำจริง ด้วยความรู้สึกว่าเป็นสิ่งมีค่า มองเห็นความสำคัญของผู้เรียน และงานสั่งสอนนั้น ไม่ใช่สักว่าทำ หรือเห็นผู้เรียนโง่เขลาหรือเห็นเป็นชั้นต่ำๆ

4. ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย ขอนำพุทธพจน์แห่งหนึ่ง ที่ตรัสสอนภิกษุผู้แสดงธรรมเรียกกันว่า องค์แห่งพระธรรมกถึก มาแสดงไว้ดังนี้ “อานนท์ การแสดงธรรมให้คนอื่นฟัง มิใช่สิ่งที่กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่น ฟังตั้งธรรม 5 อย่างไว้ในใจ คือ

1. เราจักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับ
2. เราจักกล่าวชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ
3. เราจักแสดงด้วยอาศัยเมตตา
4. เราจักไม่แสดงด้วยเห็นแก่อาภิมิส
5. เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตน และผู้อื่น”

ลีลาการสอน

พระพุทธเจ้าทรงมีลีลาในการสอน 4 อย่าง ดังนี้

1. สันทัสสนา คือ อธิบายให้เห็นชัดเจน แจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูให้เห็นกับตา
2. สมาทปนา คือ ชักจูงใจให้เห็นจริงด้วยชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ
3. สมุตเตชนา คือ ระวังใจให้แกลั้วกล้ำ บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก
4. สัมปหังสนา คือ ซิลมใจให้เข้มขึ้น ระวัง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อและเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับจากการปฏิบัติ

อาจผูกลีลาการสอนของพระพุทธเจ้าเป็นคำสั้นๆ ได้ว่า “แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ระวัง หรือ ชี้ชัด เชิญชวน คึกคัก เบิกบาน”

วิธีการสอนแบบต่าง ๆ

วิธีการสอนแบบต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าในหัวข้อนี้ ผู้เขียนได้กำหนดขอบข่ายตามลักษณะหัวข้อที่พระธรรมปิฎกกล่าวไว้ในหนังสือ *พุทธวิธีการสอน* เพื่อง่ายต่อการจัดลำดับขั้นตอนการทำความเข้าใจ ซึ่งการสอนธรรมะของพระพุทธเจ้ามีวิธีการที่หลากหลาย พระองค์จะทรงพิจารณาจากบุคคลที่กำลังรับฟัง ถ้าบุคคลมีระดับสติปัญญาน้อย ก็ทรงสอนธรรมะอีกรูปแบบหนึ่ง ผู้มีปัญญา มากก็จะใช้อีกรูปแบบหนึ่ง แต่ถึงจะมีวิธีการสอนที่หลากหลายอย่างไร เมื่อจัดเข้าอยู่ในประเภทแล้ว จำแนกวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าได้ 4 แบบ

1. แบบสากัจฉาหรือวิธีสอนแบบสนทนา

เป็นการสอน โดยใช้วิธีการถามคู่สนทนา เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจธรรมะและความเลื่อมใสศรัทธา วิธีการสอนแบบนี้จะเห็นได้จากการที่พระองค์ใช้โปรดบุคคลในกลุ่มที่มีจำนวนจำกัดที่สามารถพูดตอบโต้กันได้ การสอนแบบนี้จะมีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายๆ ที่

เช่นกรณีของปริพพาชกชื่อว่าวัจฉโคตร ที่เข้าไปทูลถามเรื่องความเห็นสุดโต่ง 10 ประการกับพระองค์ และก็ได้มีการสนทนาแบบถาม - ตอบ ในเรื่องดังกล่าวระหว่างปริพพาชกกับพระพุทธองค์ เป็นต้น ในการสอนแบบสากัจฉา จะมีการถามในรายละเอียดได้มากกว่าการสอนแบบทั่วไป เพราะเป็นการให้ข้อมูลต่อกลุ่มชนที่มีจำนวนจำกัด เมื่อพระพุทธองค์แสดงธรรมจบ ผู้ฟังมักจะได้รับคุณพิเศษจากการฟังธรรมโดยวิธีนี้อยู่เสมอ

2. แบบบรรยาย

พระพุทธเจ้าจะทรงใช้ที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชนและพระสาวกเป็นจำนวนมากมารับฟัง ถือว่าเป็นวิธีการที่พระพุทธองค์ใช้มากที่สุดในการแสดงธรรมมีทั้งการแสดงธรรมที่มีใจความยาวและที่มีใจความแบบสั้นๆ ตามแต่สถานการณ์ที่เห็นว่าเหมาะสม เช่นในพรหมชาลสูตร พระองค์ก็ได้บรรยายเกี่ยวกับเนื้อหาของศีลซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ระดับคือ

- 1) ศีลระดับต้นที่เรียกว่า จุลศีล
- 2) ศีลระดับกลางที่เรียกว่า มัชฌิมศีล
- 3) ศีลระดับสูงที่เรียกว่า มหาศีล

และในตอนท้ายก็ทรงแสดงเรื่องทิวาภิวัตน์ หรือปรัชญาของลัทธิต่างๆ ร่วมสมัยพุทธกาลซึ่งมีทั้งหมด 62 ทิวาภิวัตน์ โดยพระพุทธเจ้าทรงนำมาแสดงหรือบรรยาย และชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนามีความเห็นหรือมีหลักคำสอนที่ต่างจากทิวาภิวัตน์ทั้ง 62 ประการนี้อย่างไร

3. แบบตอบปัญหา

การสอนแบบตอบปัญหาของพระพุทธเจ้า จะทรงพิจารณาดูลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสม ซึ่งในการตอบปัญหาของพระองค์นั้น จะทรงพิจารณาจากความเหมาะสม ตามลำดับแห่งภูมิรู้ของผู้ถามเป็นสำคัญ เช่น ในเทวดาสังยุตที่มีเทวดาไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “บุคคลให้อะไรชื่อว่าให้กำลัง ชื่อว่าให้วรรณะ ชื่อว่าให้ความสุข ชื่อว่าให้จักขุ ชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง”

พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบว่า “บุคคลที่ให้ข้าว ชื่อ

ว่าให้กำลัง ให้ผ้าชื่อว่าให้วรรณะ ให้ยานพาหนะ ชื่อว่าให้ความสุข ให้ประทับชื่อว่าให้จักขุ และผู้ให้ ที่พักชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ส่วนผู้พร่ำสอนธรรม ชื่อว่าให้อมตะ” ในเนื้อหาดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะการสอนแบบตอบปัญหา และแสดงถึงการให้ความหมาย ด้วยการตีความคำถามในขณะเดียวกันด้วย

การสอนแบบตอบปัญหา ท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบเป็น 4 อย่างคือ

- ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาชัดเจน ไม่อ้อมค้อม (เอกังสพยากรณียปัญหา)

- ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงตอบ เพื่อให้เกิดความชัดเจนในประเด็นที่ถาม (ปฏิบัติจนาพยากรณียปัญหา)

- ปัญหาที่จะต้องแยกคำตอบ คือ แยกตอบทีละประเด็น กรณีปัญหาที่ถามมีลักษณะคลุมเครือ มีคำถามซ้อนกันหลายคำถามจึงต้องแยกตอบเป็นเรื่อง ๆ ไป (วิภังชพยากรณียปัญหา)

- ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย (ฐปนียปัญหา) ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์อันจักเป็นเหตุให้เขว ยืดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่า ฟังยับยั้งเสียแล้วชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวเรื่องที่ประสงค์ต่อไป

4. แบบวางกฎข้อบังคับ

เป็นการสอนโดยใช้วิธีการกำหนดหลักเกณฑ์ กฎ และข้อบังคับให้พระสาวกหรือสงฆ์ปฏิบัติ หรือยึดถือปฏิบัติด้วยความเห็นชอบพร้อมกัน วิธีการนี้จะเป็นลักษณะของการออกคำสั่งให้ผู้ศึกษาปฏิบัติ ตาม ถือว่าเป็นการสอนโดยการวางระเบียบให้

ปฏิบัติร่วมกัน เพื่อความสงบสุขแห่งหมู่คณะ ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงบัญญัติพระวินัยต่าง ๆ ซึ่งใช้เป็นข้อบังคับให้พระภิกษุได้ปฏิบัติตาม และที่สำคัญกฎข้อบังคับที่พระองค์ทรงบัญญัตินั้นสามารถเป็นตัวแทนของพระองค์ได้ ดังที่ทรงตรัสในวันที่จะเสด็จปรินิพพานว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”

กลวิธีและอุบายประกอบการสอน

1. การยกอุทาหรณ์ และการเล่าเรื่องชาดกประกอบ การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และการเล่าชาดกประกอบการสอนช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแม่นยำ เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น

2. การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา คำอุปมา ช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม หรือแม้เปรียบเทียบที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้เกิดความหนักแน่นเข้าใจ การใช้อุปมานี้ น่าจะเป็นกลวิธีประกอบการสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้มากที่สุด มากกว่ากลวิธีอื่นใด

3. การใช้อุปกรณการสอน ในสมัยพุทธกาล ย่อมไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่าง ๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอน โดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีมีการจัดการศึกษาเป็นระบบขึ้นมาอย่างกว้าง

ขวาง หากจะใช้อุปกรณ์บ้างก็คงต้องอาศัยวัตถุ
สิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ผู้คน
ใช้กันอยู่

4. การทำเป็นตัวอย่าง วิธีสอนที่ดีที่สุดอย่าง
หนึ่ง โดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือการทำเป็น
ตัวอย่าง ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน
เป็นการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติ
นั้นเป็นไปในรูปการเป็นผู้ปฏิบัติที่ดี การสอนโดย
ทำเป็นตัวอย่าง ก็คือ พระจริยวัตรอันดีงามที่เป็น
อยู่โดยปกตินั่นเอง แต่ที่ทรงปฏิบัติเป็นเรื่องราว
เฉพาะก็มี

5. การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความ
หมายใหม่ การเล่นภาษาและการเล่นคำ เป็นเรื่อง
ของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ
ข้อนี้ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถ
ของพระพุทธเจ้าที่มีความรอบรู้ไปทุกด้าน แม้ใน
การสอนหลักธรรมทั่วไป พระองค์ก็ทรงรับเอาคำ
ศัพท์ที่มีอยู่แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้ แต่ทรง
กำหนดความหมายใหม่ ซึ่งเป็นวิธีการช่วยให้ผู้ฟัง
ผู้เรียนหันมาสนใจ และกำหนดคำสอนได้ง่าย เพียง
แต่มาทำความเข้าใจเสียใหม่เท่านั้น และเป็นการ
ช่วยให้มีการพิจารณาเปรียบเทียบไปในตัวด้วยว่า
อย่างไรถูก อย่างไรผิดอย่างไร จึงเห็นได้ว่า คำ
ว่า พรหม พรหมณ์ อริยะ ยัญ ดบะ ไฟ ภูเขา ยัญ
ฯลฯ ซึ่งคำในลัทธิศาสนาเดิม ก็มีใช้ในพระพุทธ
ศาสนาด้วยทั้งสิ้น แต่มีความหมายต่างออกไปเป็น
อย่างใหม่

6. อุบายเลือกคนและการปฏิบัติรายบุคคล
การเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่ศาสนา

ในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่
ระยะแรกประดิษฐานพระพุทธศาสนาจะเห็นได้
ว่าพระพุทธเจ้าทรงดำเนินพุทธกิจด้วยพระพุทโธ
บายอย่างที่เราเรียกว่า การวางแผนที่ได้ผลยิ่ง ทรง
พิจารณาว่าเมื่อจะเข้าไปประกาศพระศาสนาในถิ่น
ใดถิ่นหนึ่งควรไปโปรดใครก่อน

7. การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนต้องรู้จัก
ใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์

8. ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอน
สอนอย่างไม่มีอัธยาศัย ดัดดัดหนา มานะ ทิฎฐิเสียให้
เหลือน้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้
เป็นสำคัญ สุดแต่จะใช้กลวิธีใดให้การสอนได้ผลดี
ที่สุด ก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่
กลัวจะถูกดูถูกรู้สึกว่าแพ้ การลงโทษ และให้รางวัล การ
ใช้อำนาจลงโทษ ไม่ใช่การฝึกคนของพระพุทธเจ้า
แม้ในการแสดงธรรมตามปกติ พระองค์ก็แสดงไป
ตามเนื้อหารธรรม ไม่กระทบกระทั่งใคร การสอนไม่
ต้องลงโทษ เป็นการแสดงความสามารถของผู้สอน
ด้วย ในระดับสามัญ สำหรับผู้สอนทั่วไป อาจต้อง
คิดคำนึงว่าการลงโทษ ควรหรือไม่ แค่นั้น และ
อย่างไร แต่ผู้ที่สอนคนได้สำเร็จผลโดยไม่ต้องใช้
อาญาโทษเลย ย่อมถือว่าเป็นผู้มีความสามารถใน
การสอนมากที่สุด ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่าง
ครั้งต่างคราว ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไป ไม่มีที่
สิ้นสุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปฏิภาณ
คือ ความสามารถในการประยุกต์หลักวิธีการ และ
กลวิธีต่าง ๆ มาใช้ให้เหมาะสมเป็นเรื่องเฉพาะครั้ง
เฉพาะคราวไป

นิเทศอาทิตตปริยายสูตร

ในการพิจารณาพระสูตรนี้ เพื่อทำความเข้าใจ ให้เป็นประโยชน์ในการสอน ความในพระสูตรนี้อาจสรุปได้เป็น 4 ตอน ดังนี้

1. สภาพที่เป็นปัญหา สิ่งที่พระองค์ตรัสว่าลูกเป็นไฟนั้นมี ดังต่อไปนี้

- จักษุ (ตา) รูป จักษุวิญญาณ จักษุสัมผัส จักษุสัมผัสสชาเวทนา

- โสตะ (หู) เสียง โสตวิญญาณ โสตสัมผัส โสตสัมผัสสชาเวทนา

- ฆานะ (จมูก) กลิ่น ฆานวิญญาณ ฆานสัมผัส ฆานสัมผัสสชาเวทนา

- ชิวหา (ลิ้น) รส ชิวหาวิญญาณ ชิวหาสัมผัส ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา

- กาย (โผฏฐัพพะ) กายวิญญาณ กายสัมผัส กายสัมผัสสชาเวทนา

- มนะ (ใจ) ธรรมะ (ความคิดคำนึงต่าง ๆ) มโนวิญญาณ มโนสัมผัส มโนสัมผัสสชาเวทนา

2. สาเหตุ เมื่อกำหนดตัวปัญหาได้ และเข้าใจสภาพของปัญหาแล้ว ก็ค้นหา สาเหตุให้เกิดหรือตัวไฟที่เผาผลาญนั้นต่อไปได้ความว่า สิ่งที่กำลังมานั้น ลูกใหม่ด้วยกิเลส 3 อย่างคือ (1) ราคะ ความอยากได้ ความใคร่ ความติดใจ ความกำหนัด ยินดี (2) โทสะ ความโกรธ ความขี้ใจ ความเคียดแค้นชิงชังไม่พอใจต่าง ๆ (3) โมหะ ความหลง ความไม่รู้ไม่เข้าใจสภาพของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

3. ข้อปฏิบัติเพื่อแก้ไข พระพุทธองค์ตรัส

ต่อไปอีกว่า อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้แล้ว เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายในอายตนะภายใน ภายนอก ตลอดถึงเวทนาทั้งหมดเหล่านั้น เมื่อหน่ายก็ย่อมไม่ยึดติด

4. ผล เมื่อไม่ยึดติด ก็หลุดพ้น เมื่อหลุดพ้น ก็เกิดญาณหยั่งรู้ ว่าหลุดพ้นแล้ว เป็นอันสิ้นชาติ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำสิ่งที่จะต้องทำเสร็จสิ้นแล้ว สิ่งที่จะต้องทำเพื่อเป็นอย่างนี้ ไม่มีเหลืออีกเลย

พระธรรมเทศนา อาทิตตปริยายสูตร ที่ทรงแสดงแก่ชฎิล มีข้อควรสังเกตในแง่การสอน ที่เป็นข้อสำคัญ 2 อย่างคือ

- ทรงสอนให้ตรงกับความถนัด และความสนใจของชฎิล พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าไม่ว่าจะทรงแสดงที่ใด และแก่ใครย่อมมีจุดหมายเป็นแนวเดียวกัน คือ มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง แล้วให้มีทัศนคติ และ ปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้อง ในทางที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตน และบุคคลอื่น

- ทรงสอนให้ตรงกับระดับสติปัญญา และระดับชีวิตของชฎิล ข้อสำคัญยิ่งอย่างหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึงในการทรงสอน คือ ความยิ่ง และหย่อนแห่งอินทรีย์ของผู้ฟัง ทรงพิจารณาว่าผู้ฟังมีสติปัญญาอยู่ในระดับใด ได้รับการศึกษาอบรมมาในทางใดมากน้อยเพียงไหน ดำรงชีวิตอยู่อย่างไร จะต้องแสดงเรื่องอะไรเขาจึงจะรู้เข้าใจ สามารถนำไปใช้เป็นคุณประโยชน์แก่ชีวิตของเขาได้

ข้อสรุปพระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าที่ควรสังเกต

1. ทรงสอนสิ่งที่เป็นจริง และเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง
2. ทรงรู้เข้าใจสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์
3. ทรงสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนเป็นที่ตั้งไม่หวังผลตอบแทน
4. ทรงทำได้จริงอย่างที่สอน เป็นตัวอย่างที่ดี
5. ทรงมีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เข้าใจลึกลับสนิทสนม และฟังพอใจได้ความสุข ทรงมีหลักการสอน และวิธีสอนยอดเยี่ยม

การนำไปใช้

พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการสอนที่หลากหลายวิธี ด้วยเนื้อหาที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ฟัง โดยทรงนำเอาเนื้อหาต่างๆ มาสอน เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจแก่ผู้ฟัง ทรงมีการเริ่มต้นจากสิ่งที่เห็นได้ง่ายไปสู่สิ่งที่เห็นได้ยาก หรือสอนจากรูปธรรมไปหานามธรรม สอนลุ่มลึกไปตามลำดับ สอนให้ผู้ฟังรู้จริงเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น สอนตรงตามเนื้อหาต่างๆ สอนมีเหตุมีผล สอนเฉพาะในสิ่งที่จำเป็นและเหมาะสมกับผู้ฟัง สอนในสิ่งที่จำเป็น ประโยชน์ สอนอย่างรับรองผลและสอนครบตามหลักคำสอนของศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีสอนที่เหมาะสมกับแต่ละคน โดยทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ทรงปรับรูปแบบการสอนอยู่เสมอ คำนึงถึงความ

พร้อมของผู้ฟังเป็นเกณฑ์ เปิดโอกาสให้ผู้ฟังแสดงความคิดเห็นได้อย่างเสรี พร้อมกับแนะนำให้ผู้ฟังลงมือปฏิบัติธรรมด้วยตัวของเขาเอง ให้ความสนใจต่อผู้ฟังเป็นรายๆ ไปและทรงเปิดโอกาสให้แก่ผู้ฟังที่ด้อยโอกาส และทุพพลภาพ

พระพุทธเจ้าทรงมีลีลาการสอนที่เหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพแวดล้อม โดยพระองค์ทรงรู้จักการเริ่มต้นในการสอน การสร้างบรรยากาศในการสอน สอนมุ่งไปสู่หลักเนื้อหา สอนโดยเคารพ สอนโดยอาการอันสุภาพ สอนด้วยความละมุนละม่อม สอนด้วยวิธีการที่รุนแรง และสอนอย่างประนีประนอมขอร้อง

พระพุทธเจ้าทรงปรับรูปแบบการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์และผู้ฟัง โดยทรงจัดรูปแบบการสอนตามจริตของผู้ฟัง คือ ทรงสอนแบบสนทนา หรือแบบธรรมสากัจฉา แบบบรรยาย แบบตอบปัญหา แบบวางกฎข้อบังคับ แบบยืนยันไปข้างเดียว แบบแยกแยะประเด็นต่างๆ ให้ชัดเจน แบบปฏิบัติ คือ ย้อนถามคำถามต่อผู้ฟังอีกครั้งหนึ่งก่อน แล้วค่อยตอบ แบบหยุดพักปัญหาไว้ และสอนแบบยกอุปมาอุปไมยขึ้นมาเปรียบเทียบ

พระพุทธเจ้าทรงใช้กุศโลบายที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการสอนแต่ละครั้ง กล่าวคือการยกตัวอย่างมาประกอบการสอน ใช้อุปกรณ์ต่างๆ ลงมือปฏิบัติเป็นตัวอย่างให้ผู้ฟังเห็นดีด้วยแล้วทำตาม ใช้ภาษาเล่นคำต่างๆ เพื่อให้ผู้ฟังเกิดปัญญาขึ้น เลือกสรรบุคคลที่จะทรงสอน รู้จักใช้จังหวะและโอกาสอันเหมาะสม มีอุปมายอันยืดหยุ่น และทรง

ประธานรางวัลให้ผู้ฟังที่ทำดีและลงโทษผู้กระทำผิดตามสมควรแก่ฐานะ จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการสอนจริยธรรมที่หลากหลายเพื่อความเหมาะสมแก่บุคคลและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเราสามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์กับการสอน หรือการปลูกฝังจริยธรรมแก่สังคมในปัจจุบันได้

คณะครูอาจารย์ตามสถานศึกษาของไทย ควรที่จะได้ศึกษาวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าให้เกิดความเข้าใจ ชัดเจน แจ่มแจ้ง แล้วเลือกคัดวิธีการสอนของพระพุทธองค์ มาพัฒนาเพื่อจะสอนนักเรียน คือ ครูต้องมีความรู้ ในเนื้อหาวิชาที่สอนมากกว่านักเรียนหลายเท่า ความรู้ที่ครูเคย

ศึกษาเล่าเรียนมา อาจลืมได้ ถ้าไม่พยายามศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม ความรู้จะค่อยๆ หดสั้นเข้า เหลือเพียงความรู้เท่าระดับชั้นที่สอนเท่านั้น เมื่อครูกับนักเรียนมีความรู้พอกๆ กัน แล้วจะสอนให้ได้ผลดีอย่างไร ครูจึงควรศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอทุกด้าน และทุกระดับของการศึกษา ให้เป็นผู้พร้อมที่จะสอน ไม่ใช่สอน โดยการบอกให้จดจำจากตำรา ซึ่งครูในสมัย 2,500 ปีเศษมาแล้ว ก็ยังไม่ทำ ในที่นี้ไม่ได้ประสงค์ จะให้ครูไทยของเราเป็นสัตพัญญุ เหมือนพระพุทธเจ้า เพียงแต่ให้มีความพร้อมในการสอนเพื่อการศึกษาของไทยจะได้รับการพัฒนาต่อไป

พระครูสุตกิจวารคุณ

(พระมหา ดร.บุญหลาย รัตนสันเทียะ)

บรรณานุกรม

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2544). **พุทธวิธีในการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมมิก.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จูฑิตญาโณ). (2542). **พุทธวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร
: พรศิวการพิมพ์.

วศิน อินทสระ. (2538). **พุทธวิธีในการสอน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.